

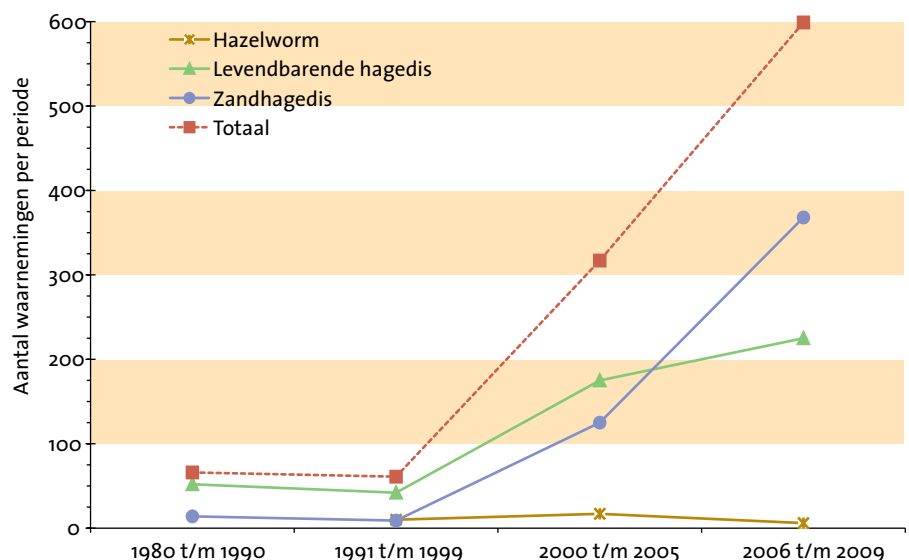
De Brunssummerheide: een belangrijk kerngebied voor reptielen in Limburg

Martijn Dorenbosch, Natuurbalans – Limes Divergens BV, Toernooiveld 122, 6525 EC Nijmegen, e-mail: dorenbos@natuurbalans.nl
René Krekels, Natuurbalans – Limes Divergens BV, Toernooiveld 122, 6525 EC Nijmegen

De Brunssummerheide vormt een van de zuidelijkste kernleefgebieden van reptielen in Limburg (VAN BUGGENUM, 2009). In tegenstelling tot andere delen van Limburg zoals de Maasduinen, de Meinweg of de Peelgebieden, is nooit veel geschreven over het voorkomen van reptielen op de Brunssummerheide. Het huidige voorkomen van reptielen in het gebied is tot op heden daardoor relatief slecht bekend. Het gebied is echter regelmatig door herpetologen en andere natuurkenners bezocht waardoor toch veel waarnemingen beschikbaar zijn. In dit artikel wordt op basis van verschillende bronnen een overzicht gegeven van het voorkomen en de populatiegrootte van de betreffende reptielsoorten in de afgelopen jaren. Aanvullend wordt een relatie gelegd met de huidige habitatgeschiktheid, het gevoerde beheer en toekomstige aandachtspunten. Op de Brunssummerheide zijn vijf soorten reptielen aangetroffen: Zandhagedis (*Lacerta agilis*), Levendbarende hagedis (*Zootoca vivipara*), Hazelworm (*Anguis fragilis*), Ringslang (*Natrix natrix*) en Gladde Slang (*Coronella austriaca*). Op korte afstand van het gebied liggen twee natuurgebieden die vaak in één adem met de Brunssummerheide worden genoemd en geschikte habitats voor reptielen herbergen; de Schinveldse Bossen (circa 2,5 km ten noorden van het gebied) en de Teverener Heide (grenzend aan het gebied aan de Duitse zijde van de Rijksgrens).

FIGUUR 1

Waarnemingen van de Hazelworm (*Anguis fragilis*), Levendbarende hagedis (*Zootoca vivipara*) en de Zandhagedis (*Lacerta agilis*) van de Brunssummerheide in vier periodes.

WAARNEMINGSBRONNEN EN METHODIEK

De volgende bronnen zijn geraadpleegd om tot een zo compleet mogelijk overzicht van het voorkomen van reptielen op de Brunssummerheide te komen:

1. Database van Natuurbalans – Limes Divergens BV. Natuurbalans – Limes Divergens heeft in de afgelopen jaren studies in Limburg uitgevoerd waarbij ook de Brunssummerheide is onderzocht (DE JONG *et al.* 2007; DORENBOSCH & VAN KESSEL 2008).
2. Database van Natuurmonumenten. Hierin worden alle waarnemingen geregistreerd die worden verzameld door Natuurmonumenten (vrijwilligers, beheerders, biologen). Ook waarnemingen die verzameld worden voor het meetnet reptielen zijn in dit bestand opgenomen.
3. Database van de NatuurBank Limburg. Deze database omvat voornamelijk gegevens van vrijwilligers die over een lange periode verzameld zijn.
4. Waarnemingen van de internetpagina www.waarneming.nl. Via dit medium leggen veel individuele waarnemers hun waarnemingen vast en maken ze toegankelijk voor anderen. Waarnemingen ingevoerd tot 1 juni 2009 zijn gebruikt in dit artikel.

De waarnemingen uit de verschillende bronnen zijn in één bestand ondergebracht op basis waarvan het voorkomen van reptielen op de Brunssummerheide verder onderzocht is.

RESULTATEN

Volledigheid van gegevens

In het bestand zijn waarnemingen van vijf soorten reptielen opgenomen. Wanneer het aantal waarnemingen in vier opeenvolgende

FIGUUR 2

De Zandhagedis (Lacerta agilis) op de Brunssummerheide in de periode 1980-2009.

periodes wordt uitgezet (1980-1990, 1991-1999, 2000-2005, 2006-2009), blijkt het aantal waarnemingen van reptielen sinds 2000 sterk te stijgen [figuur 1]. Dit is waarschijnlijk vooral toe te schrijven aan een sterk waarnemerseffect. De laatste jaren zijn enkele systematische onderzoeken naar het voorkomen van reptielen in het gebied uitgevoerd en bovendien is het doorgeven van waarnemingen sterk vereenvoudigd in vergelijking met de jaren tachtig en negentig van de twintigste eeuw. Al met al kan geconcludeerd worden dat met name sinds 2000 het gebied vaak bezocht is door kenners van reptielen en dat een goed, recent verspreidingsbeeld voorhanden is van het voorkomen van reptielen.

Zandhagedis

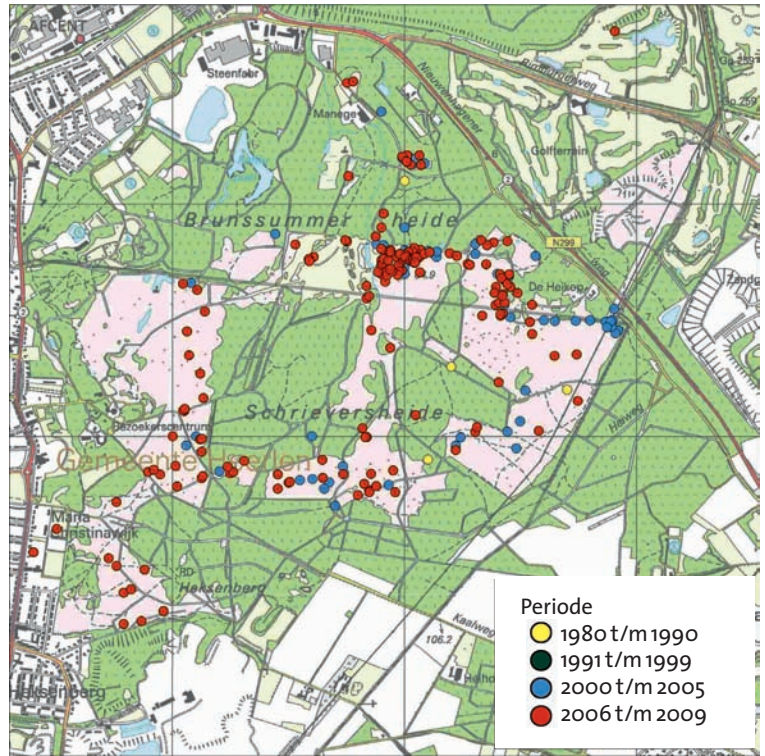
De Zandhagedis komt in grote delen van de Brunssummerheide voor, plaatselijk kunnen de dichtheden hoog zijn [figuur 2]. Nabij de bron van Roode Beek ligt een groot cluster van waarnemingen. Op deze locatie liggen veel plekken met open zand (restanten van stuifzand); een ideaal biotoop voor de Zandhagedis [figuur 3a;3b]. De verspreiding elders is doorgaans gerelateerd aan bosranden en zandpaden. Enkele deelpopulaties zijn enigszins geïsoleerd ten opzichte van deelpopulaties op de grote heideterreinen, met name ter hoogte van de manege in het noorden van het gebied en het heideterreintje direct ten zuidoosten hiervan.

Verschillen tussen de tijdperiodes zijn vooral zichtbaar langs de bosrand aan de oostzijde van het gebied, direct ten zuiden van De Heikop [figuur 2]. Na waarnemingen van Zandhagedissen in de periode 2000-2005 is de soort in de recente periode 2006-2009 niet meer gevonden. Of de Zandhagedis hier plaatselijk is verdwenen of dat sprake is van een waarnemerseffect is niet duidelijk.

Een interessante waarneming van een Zandhagedis is afkomstig van het gebied ten noorden van de Rimbürgerweg boven het golfterrein, net buiten de Brunssummerheide. Deze waarneming illustreert de aanwezigheid van de Zandhagedis in het gebied tussen de Duitse Teverener Heide en de Brunssummerheide. De Zandhagedis is ook aanwezig ten westen van de Heksenberg. Mogelijk dat de soort ook gebruik maakt van de nabijgelegen zandgroeves.

Levendbarende hagedis

Naast de Zandhagedis komt ook de Levendbarende hagedis relatief veel in het gebied voor [figuur 4]. De

FIGUUR 3

Het mannetje (a) van de Zandhagedis (Lacerta agilis) is groen van kleur en het vrouwtje (b) bruin (foto: M. Dorenbosch).

FIGUUR 4

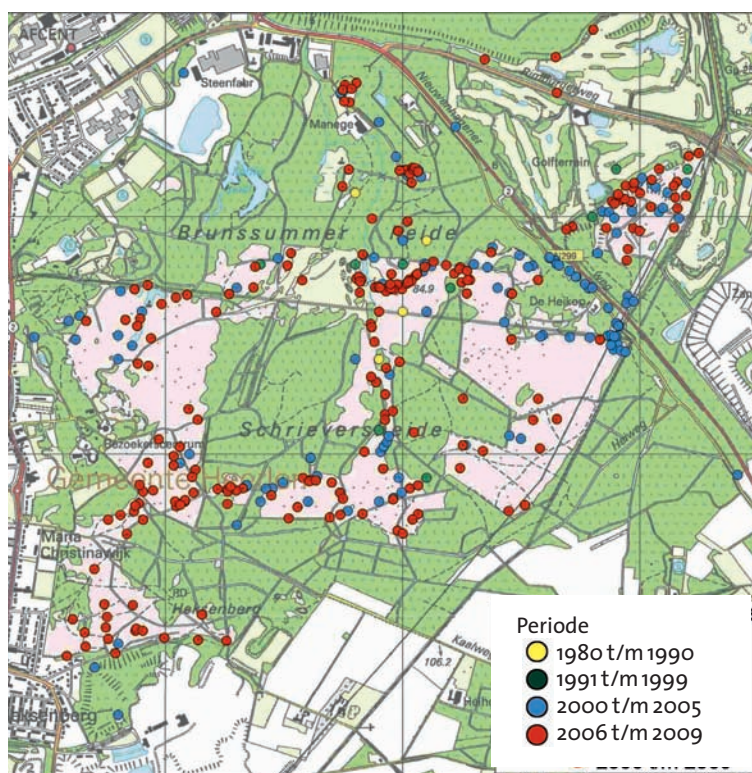
Levdbarende hagedis (Zootoca vivipara)
(foto: M. Dorenbosch).

wverspreiding over de Brunssummerheide lijkt zelfs groter en evenwichtiger dan die van de Zandhagedis. Opvallend is het grote aantal waarnemingen van de Levdbarende hagedis [figuur 5] op het stukje heide ten zuidoosten van het golfterrein, aan de noordoostzijde van de Brunssummerheide. De Zandhagedis is niet in dit deel waargenomen. Evenals voor de Zandhagedis is nabij de bron van Roode Beek voor de Levdbarende hagedis een groot cluster van waarnemingen aangetroffen. De Levdbarende hagedis komt ook voor in het gebied ten noorden van de Rimburgerweg, net buiten de Brunssummerheide. Net als voor de Zandhagedis illustreren deze waarnemingen de aanwezigheid van Levdbarende hagedissen in het gebied tussen de Duitse Teverener Heide en de Brunssummerheide. De Levdbarende hagedis wordt ook aangetroffen op het heideveld aan de westzijde van de Brunssummerheide ten zuiden van de camping, de Zandhagedis is hier niet aangetroffen.

Op de gehele Brunssummerheide is zowel de Zandhagedis als de Levdbarende hagedis plaatselijk in hoge aantallen op dezelfde locaties te vinden. Hoewel dit geen unicum is, is het wel opmerkelijk. Wanneer beide soorten in hetzelfde gebied voorkomen, vertonen de soorten doorgaans een differentiatie in habitatgebruik. De Zandhagedis is dan dominant in het ene habitat (meestal de wat grotere heideterreinen), terwijl de Levdbarende hagedis dominant is in het andere habitat (meestal de kleinere heidestukjes en randen in aangrenzende bossen). Dit is recentelijk duidelijk aangetoond op bijvoorbeeld De Hamert (DORENBOSCH & VAN KESSEL, 2008). Op basis van het nu bekende verspreidingsbeeld van beide hagedissoorten lijkt dit voor de Brunssummerheide niet het geval te zijn, beide soorten komen in hogere dichtheden op gelijke locaties voor. Om hier meer inzicht en duidelijkheid in te verkrijgen is het aanbevelenswaardig om in de komende jaren enkele trajecten in deze specifieke habitats op gelijke wijze simultaan met elkaar te vergelijken.

Hazelworm

Vanwege de verborgen levenswijze en lage trefkans is het aantal waarnemingen van Hazelwormen aanzienlijk lager dan van de twee andere hagedissoorten. Een duidelijke trend met betrekking tot een waarnemerseffect zoals voor beide andere hagedissoorten is niet aan te geven. In alle waarnemingsperioden komt de soort verspreid voor op de Brunssummerheide [figuur 6]. Van een grote populatie lijkt geen sprake te zijn.

Gladde slang

Gebaseerd op oude waarnemingen vanaf 1916, wordt het gebied van de Brunssummerheide en de Schinveldse bossen tot een van de kerngebieden van de Gladde slang in Limburg gerekend (LENDERS, 1992). Reeds in 1992 werd gesteld dat, ondanks intensief inventarisatiewerk, Gladde slangen in de daaraan voorafgaande periode slechts incidenteel werden waargenomen. In de periode 1993-2008 is de soort niet meer van de Schinveldse bossen bekend (LENDERS & KEISERS 2009). Evenmin zijn van de Brunssummerheide zekere waarnemingen van Gladde slang bekend. Hetzelfde geldt voor andere waarnemingsbronnen. Waarnemingen van slangen op de Brunssummerheide die zijn doorgegeven als Gladde slang hebben bij nadere analyse alle betrekking op de Ringslang. Uit de periode 1990-1999 zijn drie waarnemingen van ongedetermineerde slangen bekend [figuur 7]. Omdat deze in een deelgebied liggen waar uitsluitend Ringslangen zijn aangetroffen, betreffen dit

FIGUUR 5

De Levdbarende hagedis (Zootoca vivipara) op de Brunssummerheide in de periode 1980-2009.

FIGUUR 6

De Hazelworm (Anguis fragilis) op de Brunssummerheide in de periode 1980-2009.

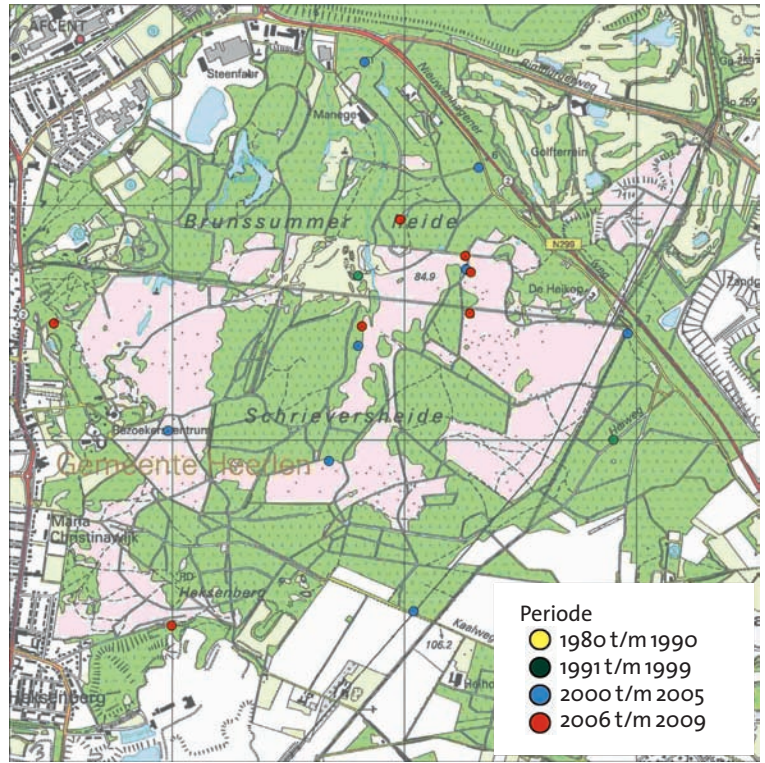
zeer waarschijnlijk ook Ringslangen. Omdat ondanks de hoge zoekintensiteit naar reptielen op de Brunssummerheide geen waarnemingen van Gladde slangen zijn verzameld, kan er vanuit gegaan worden dat de soort niet (meer) op de Brunssummerheide voorkomt. Aansluitend dient wel te worden opgemerkt dat recent een zekere waarneming van een Gladde slang is verricht op de Teverener Heide. In 2004 heeft de heer L. Paulssen een dood dier aangetroffen aan de Duitse zijde van de grens op de Teverener Heide, op circa 1,5 km afstand van de oostkant van de Brunssummerheide. De soort komt daarmee nog steeds op korte afstand van de Brunssummerheide voor (LENDERS & KEIJSERS, 2009).

Ringslang

De Ringslang is waarschijnlijk in de jaren zeventig van de vorige eeuw geïntroduceerd op de Brunssummerheide (VAN BUGGENUM, 1992). Sindsdien worden er regelmatig waarnemingen van Ringslangen op de Brunssummerheide verricht [figuur 7]. Het aantal waarnemingen van Ringslangen is dermate constant dat sprake is van een stabiele kleine populatie. De vindplaatsen liggen met name geconcentreerd aan de westzijde van het gebied, nabij de daar aanwezige vennen. Er is ook een waarneming van een Ringslang bekend uit de zandgroeves ten zuidwesten van de Brunssummerheide. Er is geen melding gemaakt van Ringslangen uit de uiterste oostzijde van de Brunssummerheide of het gebied richting de Duitse grens. De populatie Ringslangen op de Brunssummerheide lijkt daarmee geïsoleerd van populaties aan de Duitse zijde van de Rijksgrens. Mogelijk dat de soort zich wel via de Roode Beek naar het noorden kan uitbreiden.

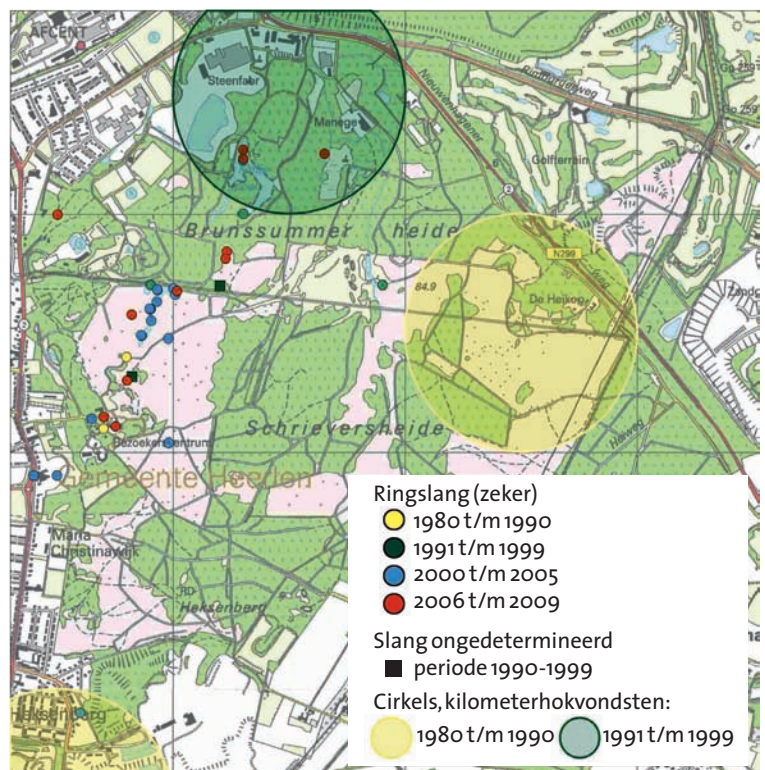
HABITATGESCHIKTHEID, BEHEER EN TOEKOMST

Het grootste deel van de Brunssummerheide is in beheer bij Natuurmonumenten. Deze instantie heeft de laatste jaren (onder andere samen met vrijwilligers en de Stichting Instandhouding Kleine Landschapselementen in Limburg) verschillende maatregelen uitgevoerd om de habitatkwaliteit van bosranden en heide-terreinen voor reptielen te vergroten. Daarbij is bos- en struikopslag op de heide verwijderd, zijn structuurarme heidedelen kleinschalig geplagd, verbindingzones tussen deelterreinen ontwikkeld (onder meer door het plaatselijk kappen van bos) en zijn mantelzones tussen bos en hei vergroot [figuur 8]. Hierdoor is de habitatkwaliteit voor reptielen aanzienlijk verbeterd ten op-

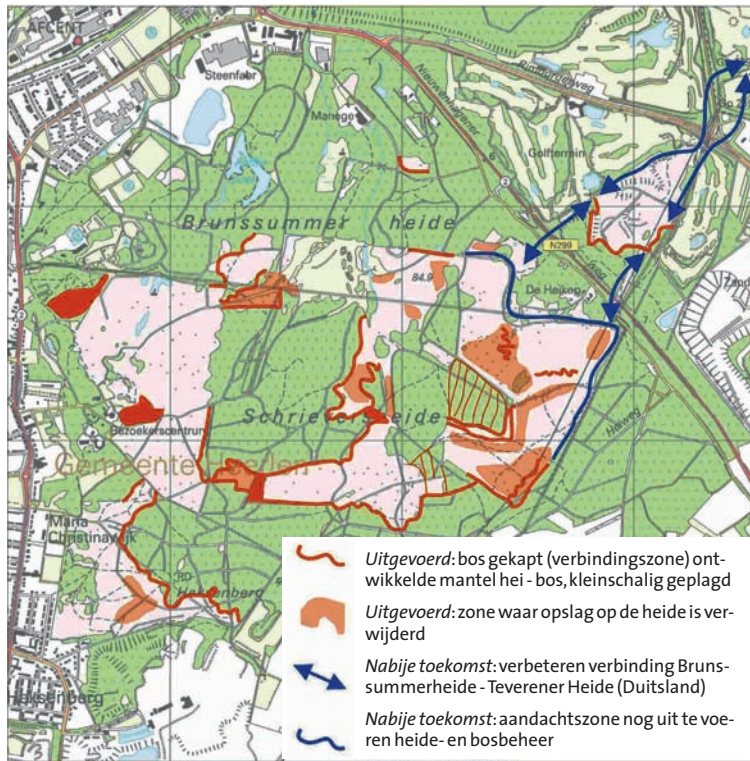
zichte van de jaren negentig van de vorige eeuw. Ook zijn door deze maatregelen afzonderlijke deelgebieden beter met elkaar verbonden door de ontwikkeling van verbindingzones. Aangezien anno 2009 de besproken reptielsoorten op veel plaatsen voorkomen, is de uitgangssituatie voor de instandhouding en ontwikkeling van de populaties van deze soorten gunstig.

Beheer van een terrein zoals de Brunssummerheide voor reptielen is echter maatwerk en een proces dat continue inspanningen kost. Heide- en mantelvegetaties dienen cyclisch beheerd te wor-

FIGUUR 7

De Ringslang (Natrix natrix) en ongedetermineerde slangen op de Brunssummerheide in de periode 1980-2009.

FIGUUR 8

Overzicht van uitgevoerde beheersmaatregelen (Natuurmonumenten, vrijwilligers, stichting Instandhouding Kleine Landschapselementen) en aandachtsgebieden voor reptielen op de Brunssummerheide.

worden aan het verder verbreden van de mantelzone langs bestaande paden waardoor kleine heideveldjes in bos (bijvoorbeeld aan de noordzijde van het gebied) verbonden kunnen worden met bestaande grotere heidevelden.

De Brunssummerheide ligt op korte afstand van andere voor reptielen geschikte terreinen. Met name de Teverener Heide aan de Duitse zijde van de Rijksgrens is hierbij van belang. In 2004 is hier een Gladde slang waargenomen. Het optimaliseren van de tussenliggende heide-terreinen en verbindingzones (bijvoorbeeld ter hoogte van het golfterrein) zou een aanzienlijke natuurwinst zijn voor het opheffen van de isolatie tussen de gebieden. Naast de Teverener Heide vormen ook verbindingen naar het noorden (Schinveldse bossen) en het zuiden (zandgroeves) kansrijke zones.

den om te voorkomen dat nieuw gevormde, structuurrijke struvelen na verloop van tijd weer opnieuw dichtgroeien. Regelmatig beheer in combinatie met bijvoorbeeld begrazing blijft daarom een noodzaak. Voor de Zandhagedis is het van belang dat over het gehele gebied voldoende open zandplekken gehandhaafd blijven om geschikte eiafzetplekken te garanderen. Verder kan het aantal verbindingzones door het gebied uitgebreid worden. Hierbij kan gedacht

DANKWOORD

Waarnemingen zijn voor een groot deel verzameld door vrijwilligers aangesloten bij het Natuurhistorisch genootschap in Limburg, Natuurmonumenten, RAVON of aangemeld via de internetpagina Waarneming.nl. Maurice Moutaen (Natuurmonumenten) voorzager van aanvullende waarnemingen en informatie over het beheer.

Summary

BRUNSSUMMERHEIDE: AN IMPORTANT CORE AREA FOR REPTILE POPULATIONS IN THE PROVINCE OF LIMBURG

The present study reviews all available observations of five reptile species in the Brunssummerheide reserve between 1980 and 2009. The Brunssummerheide is a large heathland area located in the southern part of the province of Limburg. Based on all available data, the article presents distribution maps of five reptile species, i.e., Viviparous lizard (*Zootoca vivipara*), Sand lizard (*Lacerta agilis*), Slow-worm (*Anguis fragilis*), Smooth snake (*Coronella austriaca*) and Grass snake (*Natrix natrix*) for four periods: 1980-1990, 1991-1999, 2000-2005 and 2006-2009. Sand lizard and viviparous lizard are the most common species in the area and occur in higher densities at various sites within the Brunssummerheide area. Although we concluded that Smooth

snake is no longer present in the area, one definite observation from 2004 is known from the Teverener Heide, an adjacent nature area on the German side of the border. All observations of snake species at the Brunssummerheide are attributed to Grass snakes, which occur in low densities in the area. The article also presents an overview of management measures, together with directions for future conservation management.

Literatuur

- BUGGENUM, H.J.M. VAN, 1992. Ringslang. In: Coelen J.E.M. van der (red.), Verspreiding en ecologie van amfibieën en reptielen in Limburg, Natuurhistorisch Genootschap in Limburg/Stichting RAVON, Maastricht/Nijmegen: 256-261.
- BUGGENUM, H.J.M. VAN, 2009. Herpetologische waardering van gebieden. In: Buggenum, H.J.M. van, R.P.G. Geraeds & A.J.W. Lenders (red.). Herpetofauna van Limburg. Verspreiding en ecologie van

amfibieën en reptielen in de periode 1980-2009. Stichting Natuurpublicaties Limburg, Maastricht: 363-367.

- DE JONG, V., M. DORENBOSCH & R. KREKELS, 2007. Zandhagedis en gladde slang in Limburg. Actieplan 2006-2010. Rapport Natuurbalans - Limes Divergens, Nijmegen.
- DORENBOSCH, M. & N. VAN KESSEL, 2008. Reptielen in de verbinding Schinveld-Mook. Situatie en evaluatie 2007. Rapport Natuurbalans - Limes Divergens, Nijmegen.
- LENDERS, A.J.W., 1992. Gladde slang. In: Coelen J.E.M. van der (red.), Verspreiding en ecologie van amfibieën en reptielen in Limburg, Natuurhistorisch Genootschap in Limburg/Stichting RAVON, Maastricht/Nijmegen: 244-255.
- LENDERS, A.J.W. & P.L.G. KEIJSERS, 2009. Gladde slang – *Coronella austriaca*. In: Buggenum, H.J.M. van, R.P.G. Geraeds & A.J.W. Lenders (red.). Herpetofauna van Limburg. Verspreiding en ecologie van amfibieën en reptielen in de periode 1980-2009. Stichting Natuurpublicaties Limburg, Maastricht: 318-331.